

О. А. Чумаченко

Місії Європейського Союзу з антикризового регулювання в Македонії 2003–2005 рр.

Стаття присвячена питанню проведення військової та поліцейської місії Європейського союзу в Республіці Македонія в 2003–2005 рр. Миротворча місія "Конкордія" стала першою військовою операцією ЄС, здійсненою в межах Європейської безпекової та оборонної політики ЄС, започаткованої наприкінці 1990-х рр. Після успішного виконання мандату операція була замінена на поліцейську місію "Проксіма". Автор досліджує передумови та характерні особливості здійснення місії з антикризового регулювання ЄС в Західних Балканах саме на прикладі Македонії, оскільки досвід, набутий ЄС під час виконання місій, інструменти та способи співробітництва з НАТО та македонським урядом, використовуються ЄС у його подальших військових і поліцейських місіях як на території Європи, так і за її межами.

Ключові слова: Європейська безпекова та оборонна політика, військова операція, поліцейська місія, антикризове регулювання.

Статья посвящена вопросу проведению военной и полицейской миссий Европейского союза в Республике Македония в 2003–2005 гг. Миротворческая миссия "Конкордия" стала первой военной операцией ЕС, проведенной в рамках Европейской политики безопасности и обороны ЕС, основанной в конце 1990-х гг. После успешного выполнения мандата операция была заменена на полицейскую миссию "Проксима". Автор исследует предпосылки и характерные особенности осуществления миссий по антикризисному регулированию ЕС в Западных Балканах именно на примере Македонии, поскольку опыт, приобретенный ЕС во время выполнения миссий, инструменты и способы сотрудничества с НАТО и македонским правительством, используются ЕС в его дальнейших военных и полицейских миссиях, как на территории Европы, так и за ее пределами.

Ключевые слова: Европейская политика безопасности и обороны, военная операция, полицейская миссия, антикризисное регулирование.

This article is devoted to the issue of military and police missions of the European Union to the Republic of Macedonia in 2003 – 2005 years. The peacekeeping mission "Concordia" was the first EU military operation,

carried out under the European security and defense policy, launched in the late 1990s. After the successful implementation the mandate was replaced by a police mission "Proxima". The author examines the conditions and characteristics of the EU missions of the crisis management in the Western Balkans on the example of Macedonia, as the experience gained by EU during missions, tools and ways of cooperation with NATO and the Macedonian government EU used in its further military and police missions in Europe and beyond.

Key words: European security and defense policy, military operation, police mission, crisis management.

Від 1992 р. Європейський Союз у своїй політиці робив наголос на політичному, економічному й соціальному співробітництві з балканськими державами, і лише з розвитком Європейської безпекової та оборонної політики (ЄБОП) на початку 2000-х рр. ЄС починає перебирати на себе функцію антикризового регулювання у безпековій і оборонній сфері від НАТО в Західних Балканах з перспективою включення держав цього регіону в євроінтеграційний процес [5].

Метою статті є з'ясування передумов проведення місії ЄС в Західних Балканах, виявлення характерних рис й аналізу організації й виконання Євросоюзом операцій з антикризового регулювання в Македонії – військової та поліцейської, здійснених упродовж 2003 – 2005 рр.

Джерельною базою статті є, насамперед, документи ЄС – доповіді Високого представника СЗБП ЄС Х. Солани [11], Охридська угода 2001 р. [10], висновки Ради ЄС [7–8]. Зазначену проблему досліджували такі автори, як G. Grevi, D. Helly, D. Keohane [9], А. Арбатова, Н. Кокеєв [3], М. Ямбаєв [6], С. Богатирьов [1], Є. Пономарьова [4] та ін.

Свою миротворчу діяльність на Балканах ЄС розпочав з розгортання Місії спостерігачів від Європейської спільноти на території Західних Балкан у липні 1991 р. у складі 120 міжнародних спостерігачів, які співпрацювали з 75 місцевими спеціалістами. Ця місія виконувала допоміжну функцію щодо дій країн-членів ЄС і формувала на місцях ефективну політику ЄС у регіоні шляхом збирання інформації та аналізу ситуації, слідувала за розвитком політичної ситуації в безпековій сфері, спостерігала за кордонами, розвитком міжетнічних відносин, контролювала ситуацію щодо біженців. Згодом 22 грудня 2000 р. місія перетворилася на Місію спостерігачів ЄС у межах Спільної зовнішньої і безпекової політики (СЗБП) зі штаб-квартирою в Сараєво, і її діяльність охоплювала Боснію і Герцеговину, Хорватію,

Сербію, Чорногорію, Албанію та Македонію. Саме ця місія спостерігачів підготувала стартовий майданчик для подальших операцій, що їх здійснював ЄС у межах ЄБОП [3, с. 27].

Республіка Македонія (далі – Македонія), проголошена в листопаді 1991 р. (входить до ООН з 1993 р. під назвою Колишня Югославська Республіка Македонія за наполяганням Греції, яка має у своєму складі область Македонія [2, с. 3]), – єдина з югославських республік, яка вийшла зі складу СФРЮ безкровно. В державі, в якій майже третину населення становлять албанці, протягом 1991–1998 рр. так зв. “албанський чинник” давав про себе знати, але питання, пов’язані з ним, македонському урядові вдавалося врегульовувати [6]. За результатами парламентських виборів у жовтні 1998 р. був сформований коаліційний уряд з представників Демократичної партії македонської національної єдності та Демократичної партії албанців.

Відносини між ЄС і Македонією були спрямовані на розширення економічних і гуманітарних зв’язків. 1996 р. Македонія приєдналася до програми PHARE¹, невдовзі 1998 р. було підписану Угоду про співробітництво, за якою Македонія отримала преференційні умови для торгівлі з державами ЄС. Від березня 2000 р. почалася підготовка до підписання Угоди про стабілізацію та асоціацію.

Протягом 1992–1998 рр. у Македонії були розташовані миротворчі сили ООН з метою попередження перетікання конфлікту із сусідніх країн колишньої Югославії. На початку 1999 р. мандат на миротворчу місію ООН не вдалося продовжити через вето КНР в РБ ООН, оскільки Македонія офіційно визнала Тайвань. У зв’язку з погіршенням ситуації в сусідньому Косово і спровокованому нею поширенню сепаратизму та екстремізму в Македонії, було вирішено замінити сили ООН на війська НАТО. Відносини з НАТО Македонія вибудовувала ще з 1996 р., підписавши Угоду про статус збройних сил НАТО на території Македонії і ставши учасником програми НАТО “Партнерство заради миру”. Після відкриття в Македонії 1998 р. командного центру військових сил спасіння для надання допомоги міжнародній верифікаційній місії ОБСЄ в Косово, 1999 р. на території Македонії було розгорнуто міжнародні сили з підтримки миру в Косово (KFOR) під командуванням НАТО. На думку дослідників, визнання

¹ PHARE (Poland and Hungary: Aid for Restructuring of the Economies) – програма, заснована 1989 р., яка є фінансовим інструментом ЄС на допомогу країнам-кандидатам з Центральної та Східної Європи у підготовці до вступу в ЄС.

Тайваню, початок косовської кризи і відхід сил ООН з Македонії означали початок американізації політики Македонії [4].

Навесні 1999 р. унаслідок косовського конфлікту до Македонії хлинули потоки біженців, бойовиків та зброї. Восени 1999 р. була заснована Армія національного звільнення (Ushtria Çlirimtare Kombëtare) – албанське збройне формування, очолене Алі Ахметі, цілями якої було набуття рівних з македонцям прав для албанського населення в межах конфедеративної Македонії. Відома як Македонська УЧК, на початку 2001 р. УЧК почала вступати у відкриті сутички з македонською армією і поліцією. Вже в березні 2001 р. УЧК контролювала північні й західні райони країни, пагорби і гори між Косово і Тетово, перебуваючи на відстані 20 км від Скоп'є. 3 травня 2001 р. УЧК завдала поразки македонській армії і поліції під Куманово. Македонський уряд не отримав очікуваної підтримки з боку сил НАТО, ситуація продовжувала загострюватися, албанські партії в парламенті вимагали перегляду Конституції і надання албанській нації статусу державотворюючої нації. Від червня 2001 р. обговорювався план мирного врегулювання президента Македонії Бориса Трайковського, який пропонував піти на поступки албанцям з метою припинення між-етнічної війни. Протягом липня – початку серпня 2001 р. створювалася нова конституція Македонії за допомогою представників ЄС [4].

Високий представник СЗБП ЄС Хав'єр Солана і Генеральний секретар НАТО Джордж Робертсон спільно й поодиночі шукали шляхів урегулювання кризи. Наприкінці червня 2001 р. ЄС і НАТО доклали зусиль щодо домовленостей між ворогуючими сторонами про тимчасове перемир'я, результатом якого став можливим вивід оточених урядовими військами в Арачиново бійців УЧК під охороною НАТО. На початку липня 2001 р. македонський уряд погодився на переговори з лідерами албанців та на виконання спірних вимог албанської сторони. Колишній єврокомісар Роберт Бадинтер підготував проект нової Конституції, яку і було винесено на обговорення [9].

13 серпня 2001 р. в Охридї була підписана рамкова угода македонським урядом і представниками албанських партій (УЧК не брала участі в цій процедурі) – план мирного врегулювання і припинення вогню. Македонський уряд вніс 15 поправок до Конституції, які внесли суттєві зміни в політичний простір Македонії, серед яких найважливішими стали: офіційне застосування албанської мови у парламенті, заборона дискримінації албанців при влаштуванні на державну службу, збільшення кількості албанських поліцейських в областях з албанським населенням, вибори місцевих керівників поліції радами

громад, введення поняття "громадянин Македонії", введення принципу так зв. "подвійної більшості", який не дозволяє нав'язувати національним меншинам невідгідні для них рішення більшістю голосів у парламенті тощо [10].

15 серпня 2001 р. між спеціальним представником НАТО Пітером Файтом та лідером УЧК Алі Ахметі було підписано угоду про добровільну здачу бійцями УЧК зброї, боєприпасів і амуніції. Для здійснення цього завдання 27 серпня 2001 р. НАТО почала операцію "Основний врожай" (Essential Harvest) – 30-денну місію з 3500 військових. Головна мета – збір і знищення зброї й амуніції етнічних албанських груп. Дві невеликі місії, що слідували після неї – "Бурштиновий лис" (Amber Fox) і "Союзна гармонія" (Allied Harmony) були спрямовані на забезпечення безпеки моніторингових груп ОБСЄ і ЄС, та у випадку з Allied Harvest на допомогу македонському уряду [12].

Миротворча роль ЄС в регіоні почала зростати від 2001 р., що виявилось у поступовому збільшенні кількості представників ЄС на території Західних Балкан і прискореному розвитку ЄБОП внаслідок переорієнтації США з балканського питання на боротьбу з міжнародним тероризмом на Близькому Сході. На момент, коли НАТО спрямовують значні ресурси в Афганістан, ЄС вже був готовий покласти на себе відповідальність за безпеку Західних Балкан. Хоча ЄС заявив про бажання перебрати на себе функції антикризового управління від НАТО на брюссельському саміті в червні 2002 р., домовленості з НАТО з цього питання, відомі як "Берлін Плюс", були відкладені до грудня 2002 р. внаслідок протидії Туреччини. Македонський уряд формально запросив ЄС взяти на себе відповідальність за продовження натовської операції, і ЄС вирішив розпочати операцію 18 березня 2003 р. [7]. Оскільки ЄС покладався на НАТО у сфері планування й логістики, тісна координація ЄС–НАТО здійснювалася посередництвом Політичного і безпекового комітету (ПБК) (Political and Security Committee) (PSC) та Північно-Атлантичної ради (НАС). Але, як вказують дослідники, повної відкритості з боку НАТО не було. Тоді як НАТО мала повний доступ до звітів ЄС, сама вона звітів щодо ситуації в сусідньому Косово не надавала [3, с. 28].

Операція ЄС "Конкордія" (fYROM/CONCORDIA) тривала від 31 березня до 15 грудня 2003 р. Згідно з домовленостями "Берлін Плюс", які дали доступ ЄС до можливостей НАТО у плануванні операцій, командувачем операцією було призначено заступника Верховного головнокомандувача об'єднаними збройними силами НАТО в Європі німецького адмірала Райнера Файста. Штаб-квартири

операції було розташовано в Штабі Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі в Монсі (Бельгія) і три регіональні штаб-квартири в Скоп'є, Куманово і Тетово в Македонії. Свої контингенти надали 12 держав-членів ЄС і 14 держав-нечленів. Найбільшим за кількістю був контингент з Франції місії з запланованих 4,7 млн євро збільшився до 6,2 млн євро [9].

Метою операції "Конкордія" було гарантувати виконання положень Охридської рамкової угоди і патрулювати етнічні албанські території країни, які межують з Албанією, Сербією та Косово з метою попередження поновлення етнічного насилля [3, с. 28].

З оперативної точки зору, місія складалася з 22 легких польових бригад зв'язку, в обов'язки яких входили патрулювання, розвідка, спостереження за ситуацією, звіти і діяльність зв'язку. Підтримку надавали загонами важкої бронетехніки і гелікоптери, додаткова підтримка надавалася вертолітними загонами з легкої розвідки і вертольотами медичної допомоги і спеціалістами з утилізації вибухонебезпечних речовин (Explosive Ordnance Disposal) і командою медичної евакуації. На вимогу Спеціального представника ЄС в Македонії (EUSR) Алексіса Брауна (Alexis Brouhns) з метою пов'язати існуючі різні інструменти ЄС з операцією "Конкордія", фонди Європейського агентства з реконструкції (EAR) зробили доступними для проектів обмеженого цивільно-військового співробітництва (CIMIC) з реалізацією групами зв'язку на місцях [10, р. 176].

ЄС підходив до питання миротворчості в Македонії комплексно: крім військової місії тут також діяли Європейське агентство з реконструкції, Місія спостерігачів ЄС, представники головуєчої в ЄС країни в 2003 р. (Греція, Італія), делегація Комісії ЄС та офіс Спеціального представника ЄС (EUSR), який здійснював координацію усіх інструментів у межах Процесу стабілізації та асоціації [3, с. 29].

"Конкордія" стикнулася з низкою внутрішніх і зовнішніх викликів, пов'язаних з координацією. Зовнішні стосувалися переважно відносин з НАТО. Труднощі полягали в складній системі звітності і виробленні на майбутнє зручніших форм надання інформації. В той час, як ЄС надавав НАТО повну інформацію про перебіг операції, у відповідь він не отримував звітів від НАТО по ситуації в Косово, а це було надважливо, оскільки македонські села, що межували з Косово, були втягнуті в незаконний трафік зброї, і тому ставали потенційно вразливими до заворушень, що мали місце в гірських регіонах. Замість установити прямий контакт між "Конкордією" і НАТО, командувач сил ЄС був

змушений спілкуватися з командувачем ОЗС НАТО в Південній Європі в Неаполі.

Оскільки НАТО розглядає майбутнє членство Македонії в Альянсі, то ясна річ, зберігає свою присутність в країні через Старшого цивільного представника і Старшого військового представника в Скоп'є з метою надання підтримки від Реформи безпекового сектору (Security Sector Reform, SSR) та адаптації до стандартів НАТО у підготовці до членства. Тривала присутність НАТО в Македонії ускладнювала для ЄС процес утвердження себе як основного постачальника безпеки і головного політичного актора, що діє напряду з македонською владою [9, р. 177].

На відносини ЄС з македонською владою негативно впливала незакінчена координація між інструментами ЄС. Та внутрішня координація, яка була, коли єврокомісар із зовнішніх зв'язків Кріс Паттен і Хав'єр Солана часто подорожували разом 2001 р. і дотримувалися однієї політичної лінії, була порушена. Структурні суперечності між Радою та Комісією ЄС, що проявилися 2003 р., підривали ефективне впровадження політики ЄС в Македонії [9].

Втім, незважаючи на певні труднощі, що супроводжували здійснення операції "Конкордія", ЄС у цілому вважає її успішною. Македонський уряд на чолі з Б. Црвенковським, з урахуванням закінчення терміну дії мандата операції, розглядаючи ситуацію в республіці як відносно спокійну, і спостерігаючи стабілізацію ситуації, насамперед, у районах, прикордонних з автономним краєм Косово, звернувся до ЄС з офіційним зверненням про розгортання поліцейської місії ЄС. Відповіддю стало рішення ЄС про проведення в Республіці Македонія операції поліцейських сил "Проксіма" (EUPOL Proxima/FYROM). Одночасно з початком виведення військових контингентів керівництво Європейського союзу приступило до розгортання на території Македонії поліцейських сил ЄС [1, с. 21].

Офіційна церемонія передачі контролю над обстановкою від європейських військових структур поліцейським силам ЄС відбулася 15 грудня 2003 року в столиці Македонії – Скоп'є за безпосередньої участі генерального секретаря, верховного представника Євросоюзу з питань зовнішньої і безпекової політики Х. Солани. Головними напрямками діяльності місії було визначено: моніторинг, наставництво і консультування з питань зміцнення законності і правопорядку, включно з боротьбою з організованою злочинністю та контрабандою зброї і наркотиків; практичне здійснення всеосяжної реформи міністерства

внутрішніх справ; оперативний перехід і створення прикордонної поліції; зміцнення довіри між місцевою поліцією і населенням; підвищення співробітництва з сусідніми державами в поліцейській діяльності [8]. Виконання цих завдань необхідно було здійснювати в межах міжнародних правових актів і діючих в Македонії законів спільно з відповідними міністерствами і відомствами республіки. При цьому загальний контроль за діями поліцейських сил Євросоюзу в їх зонах відповідальності покладено на комітет з питань зовнішньої і безпекової політики ЄС.

Місія "Проксіма" здійснювалася у два етапи: "Проксіма I" – грудень 2003 – грудень 2004 з бюджетом 15 млн євро і 186 офіцерів поліції з 22 держав-членів ЄС та 4 нечленів (Норвегія, Швейцарія, Туреччина та Україна) та "Проксіма II" – грудень 2004 – грудень 2005 з бюджетом 15,95 млн євро і 169 міжнародного персоналу (138 міжнародних офіцерів поліції, 3 цивільних прикомандированого персоналу та 28 міжнародних експертів) 24 держав-членів ЄС та 4 нечленів (Норвегія, Швейцарія, Туреччина та Україна) [9].

Безпосереднє керівництво місією покладалося на поліцейського комісара Барта де Хуга (Бельгія), який до середини грудня 2003 року виконував обов'язки керівника департаменту поліції місії ОБСЄ в Македонії. Структурно місія поліцейських сил складалася зі штабу (30 осіб), групи радників при Міністерстві внутрішніх справ (10 осіб) і груп поліцейських радників і експертів при відповідних регіональних органах МВС РМ (160 осіб). При цьому на штаб місії ЄС у Скоп'є поряд з вирішенням завдань керівництва групами радників і експертів покладено функції підтримання взаємодії з місією поліції ОБСЄ в Республіці Македонія [1, с. 22].

Для розміщення підрозділів місії ЄС було визначено населені пункти, розташовані переважно в західних і північно-західних районах Македонії, а саме: Гостивар, Тетово, Куманово, Кичево, Дебар, Охрид і Струга. Крім того, македонська поліція отримувала допомогу у важкодоступних і віддалених районах країни із залученнями мобільної групи поліцейських сил ЄС [1, с. 22]. За досягнутими Євросоюзом і Македонією домовленостями поліцейські сили ЄС виконували свої функціональні обов'язки неозброєними й в цивільному одязі. Також їм було заборонено брати участь в силових акціях, що проводилися органами МВС і формуваннями збройних сил Македонії. Забезпечення безпеки поліцейських країн-членів Євросоюзу було покладено на Македонію. В межах співпраці між ЄС і ОБСЄ в ході операції поліцейські сили Євросоюзу координували свої дії з місією ОБСЄ в Скоп'є. При

цьому, згідно з прогнозами західних експертів, досвід спільної діяльності двох організацій у Македонії міг бути використаний надалі при проведенні подібних операцій у кризових районах світу, в тому числі й на пострадянському просторі. Відповідно до досягнутої угоди між Європейським союзом і НАТО організовано взаємодію поліцейських ЄС з розташованими в Македонії представниками ОЗС Північноатлантичного союзу [1, с. 22].

В цілому ЄС високо оцінив результати проведення обох місій. Про це заявив Високий представник СЗБП Х. Солана під час церемонії офіційного закриття "Проксіми" в Скоп'є 15 грудня 2005 р. Також він зазначив, що закінчення місії не означає припинення підтримки республіки з боку ЄС у сфері дотримання законності в державі. Антикризове регулювання ЄС у межах ЄБОП у Македонії продовжилось зі створенням Консультативної групи ЄС (EUPAT) 15 грудня терміном на 6 місяців, метою якої стала допомога у сфері реформування поліції. І, як зазначив Х. Солана у виступі, після закінчення діяльності групи Комісія ЄС запровадить проект підтримки місцевих зусиль щодо реформування поліції, надавши поліцейських радників на центральному та місцевому рівнях [11].

Отже, передумовами проведення військової операції та поліцейської місії ЄС в Македонії були: формування військового й цивільного вимірів ЄБОП наприкінці 1990-х – початку 2000 рр., тісне співробітництво ЄС з НАТО та можливість використання потенціалу НАТО в перших самостійних операціях ЄС у Західних Балканах, суспільно-політична ситуація, що склалася в Македонії на поч. 2000-х рр. Першою в історії військовою операцією ЄС стала "Конкордія" в Македонії 2003 р., яка проводилася відповідно з домовленостями між ЄС і НАТО "Берлін Плюс". Її метою було забезпечення умов і стабільного середовища в Республіці Македонія для виконання Охридської рамкової угоди 2001 р. Після успішного завершення мандату "Конкордія" була замінена на поліцейську місію ЄС "Проксіма", яка проводилася до грудня 2005 р. з метою ефективної боротьби з організованою злочинністю, зміцнення суспільної довіри до поліції, просування європейських стандартів поліцейської діяльності. Ці операції з антикризового управління стали важливим кроком для ЄС у розвитку військового і цивільного вимірів ЄБОП, досвід від проведення цих місій ЄС застосовуватиме і розвиватиме в подальшому в своїх численних операціях та місіях у Європі, Африці й Азії.

Література

1. Богатырёв С. О проведении операции “Проксима” в Македонии / С. Богатырёв // Зарубежное военное обозрение. – 2004. – № 8. – С. 21–22.
2. Гирич Я. М. Слов'янський світ у 2013 році : країнознавчий довідник / Ярослав Гирич. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України УТОПІК, 2015. – 90 с.
3. Европейский союз и региональные конфликты / отв. ред. Н. К. Арбатова, А. М. Кокеев. – М. : ИМЭМО РАН, 2011. – 143 с. – С. 27.
4. Пономарева Е. Этнополитический конфликт в Македонии [Электронный ресурс] / Е. Пономарева. – Режим доступа: http://observer.materik.ru/observer/N6_2006/6_13.HTM. – Назва з екрана.
5. Чумаченко О. А. Формування функції антикризового управління Європейського Союзу в безпековій сфері на рубежі ХХ – ХХІ століть / О. А. Чумаченко // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. – Вип. 48. – К., 2016. – С. 133–137.
6. Ямбаев М. Вооруженный конфликт 2001 г. в Македонии и развитие политической ситуации в стране и регионе [Электронный ресурс] / М. Ямбаев. – Режим доступа: <http://ruskline.ru/analitika/2003/09/02/vooruzhennyikonflikt>. – Назва з екрана.
7. Council Decision 75307/03 relating to the launch of the EU Military Operation in the former Yugoslav Republic of Macedonia, Brussels, 18 March 2003.
8. Council Joint Action 2003/681/CFSP [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Council%20Joint%20Action%202003%20681%20CFSP.pdf>. – Назва з екрана.
9. European Security and Defence Policy. The First 10 Years (1999–2009). Edited by Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane. – Paris : The European Union Institute for Security Studies, 2009. – 448 p.
10. Ohrid Framework Agreement 13.08.2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ucd.ie/ibis/filestore/Ohrid%20Framework%20Agreement.pdf>. – Назва з екрана.
11. Statement by Javier SOLANA, EU High Representative for CFSP, on the occasion of the ceremony marking the end of the EU Police Mission in the former Yugoslav Republic of Macedonia Skopje, 9 December 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/declarations/87469.pdf. – Назва з екрана.
12. The EU–NATO Strategic Partnership [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.int/docu/comm/2004/06-istanbul/press-kit/006.pdf>. – Назва з екрана.